

כרפס וחרוסת

תקנת אכילת כרפס

תקנת אכילת כרפס – לעורר בלבד, או מצוות אכילה: הרמב"ם בהל' חו"מ ה, א-ב כתב: 'סדר עשיית מצוות אלו בליל חמישה עשר... ומברך אדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית... ואין כל אחד מהמסובין אוכל כזית'. הרי שדרוש לאכול כזית מהכרפס. ותימה שכן אוכלין טיבול זה בכדי שיכירו התינוקות כמבואר בדף קיד: ומדוע בעי כזית, וכן תמה עליו בהגהות מיימוניות שם: 'כזית זה איני יודע מה טיבו...'. מדוע צריך לאכול כזית בעוד שהמטרה היא רק להתמיה התינוקות ואין דין אכילה בפנ"ע. המ"מ נימק בדעת הרמב"ם שכיון שאין אכילה פחותה מכזית, ע"כ הצריכו כזית באכילתו. והיא גופא קשיא, והלא אין דין אכילה וע"כ לא אכפת לן שתהא אכילת הכרפס פחותה מכזית.

נראה מדבריו כי אחר שתיקנו לאכול את הכרפס, חייב הוא כגדרי אכילה, אף שנועדה האכילה רק לעורר התינוקות. ואכן בפ"ז, ג מנה הרמב"ם את כל השינויים שעורכים בכדי לעורר את התינוקות ולא מנה ביניהם את אכילת הכרפס. וכן בפ"ח כשהביא הרמב"ם את דין אכילת הכרפס, לא ציין את דברי הגמ' הנ"ל שאוכלין אותו כדי לעורר התינוקות לשאול. הרי שבניגוד לתקנות שמטרתן לעורר הקטנים לשאול בלבד ונשארו בגדר תקנה בלבד, תקנת אכילת כרפס עוגנה כדין וחייב אכילה. ולפי"ז אתי שפיר מדוע פסק הרמב"ם שיש ליתן כרפס לפני כל אחד מהמסובין, בעוד שבעניין עקירת השלחן הצריך לעקור מלפני הקורא בלבד (המג"א בסי' תעג ס"ק כה כתב כי יש להקל בזה"ז, וא"צ להסיר את המצות מהשלחן כיון שהתינוקות יודעין שלא נועדו לאכילה. והמשנ"ב בס"ק סה-סו הכריע שאף היום יש לסלק מהשלחן את המצות, ובשעה"צ ס"ק עח כתב כי האליה רבה נקט כן והשיג על המג"א). שכן בכרפס צורת התקנה היתה לחייב באכילה ולא רק מעשה שינוי שיעורר את התינוקות.

ומדויק כן בסימני הסדר שהכרפס כלול בסימנים, ואומרים: 'קדש ורחץ כרפס...'. ואילו שאר תקנות כחלוקת קליות ואגוזים לא מנו בסימנים, שכן אינן חיובין בפנ"ע. עוד יש להוכיח מדברי המהרי"ל הובא בב"י בסי' תעב שיש לקדש משתחשך כדי שיאכל את הירקות הנאכלין סמוך לקידוש בערב. ואם דין אכילת הירקות הוא רק בכדי שהתינוקות ישאלו, לא היה דינן לאכול בערב דווקא. על כורחך שתקנו דין אכילת כרפס בעת סיפור יצ"מ, והמניע לתקנה אכן היה לעורר התינוקות. וראה בשו"ע הרב סי' תעג, טו שחייב בטיבול ראשון אף אם אין לו בן שישאלו. הרי שקבעו זאת כדין אכילה ולא רק להתמיה קטנים. עוד יש להוכיח כן מהרמ"א בסי' תעג, ד שכתב 'שיסדר הקערה לפניו בענין שאין צריך לעבור על המצוה, דהיינו שהכרפס יהא למעלה מן הכל'. והנה המשנ"ב שם בס"ק כו הביא דעת החק יעקב שאין להקפיד על בשר וביצה אם יצטרך לדלג עליהן, כיון שאינן מצוה אלא זכר בעלמא. הרי שדווקא במילי דמצווה יש להקפיד שלא יעבור על המצווה, וכלל הרמ"א את הכרפס בכך, הרי שס"ל שמקיים מצווה באכילתה ואינה רק תקנה לעורר בלבד.

אולם השו"ע פסק שם, ו שלא צריך לאכול כזית כרפס ונראה דלא כדלעיל, ואין דין אכילת כרפס וע"כ א"צ לשיעור כזית (אולם נותנים לכל אחד מהכרפס ולא רק לקורא ההגדה כדין עקירת שלחן, שכן יש לכל אחד לברך ולפטור למרור שיבוא כמובא בתוס' בדף קטו. בד"ה 'והדר אכיל' בשם ר"י טוב עלם, ואינו מהלכות אכילת הכרפס. וצ"ע מהא שהכרפס כלול בסימני הסדר, דבר המורה שהינו מצווה בפנ"ע).

דיני אכילת כרפס: מצאנו מחלוקת בדין חיוב הסבה בעת אכילת כרפס. ויש לתלות מחלוקת זו בנידון דלעיל. שכן האבודרהם הצריך לאוכלו בהסיבה, לעומת הברכי יוסף ושיבולי הלקט סי' ריח שלא הצריכו הסיבה באכילתו. וי"ל דפליגי בגדר חיוב אכילת הכרפס אם נתקן כדין אכילה, או כמכשיר מעורר בלבד. וכן מצאנו שנחלקו אם בעי הטבלת הכרפס בחרוסת, שהאבודרהם הצריך להטבילו, ולשיטתו אזיל שגם הצריך לאכלו בהסיבה. ואילו ר' יונה הובא ברא"ש בפסחים פ"י סי' כה כתב שא"צ להטביל את הכרפס, ובאר שכיון שנאכל להיכרא בלבד ואין חיוב באכילתו, ע"כ אין חוששין לסכנה. ובכך יש לבאר את מחלוקת בעל העיטור והרא"ש המובאים בסי' תפד, שבעל העיטור סובר שלא שייך דין ערבות בברכה על הכרפס, שכן אין אכילתה מצווה אלא מתורת תקנה נאכלת. ואילו הרא"ש ס"ל שיש דין אכילה באכילת הכרפס, ועל כן פוטר חברו בברכתו מדין ערבות ככל המצוות 'והוי כברכת מצווה ויכול להוציאם אעפ"י שאינו טועם'.

הטיבול בחרוסת

אם אכילת חרוסת הוי מצווה: הגמ' בפסחים בדף קטו. אומרת שאין חרוסת מצווה ונאכלת משום הקפא. ורבי אלעזר ברבי צדוק אומר שמצוה יש באכילתה 'ומאי מצוה, רבי לוי אומר זכר לתפוח, ורבי יוחנן אומר זכר לטיט... תניא כוותיה דרבי יוחנן תבלין זכר לתבן, חרוסת זכר לטיט'. וסתירה יש בדברי הרמב"ם, שכן בפיה"מ י, ג כתב 'ור' צדוק שאומר חרוסת מצוה חייב לדעתו לברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת חרוסת. ואינה הלכה'. ואילו בהל' חו"מ ז, יא פסק 'החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט שהיו עובדין בו במצרים'. וא"כ פסק כר' אלעזר ב"ר צדוק והוי מצווה. והלח"מ כתב כי הרמב"ם חזר בו ופסק שהוי מצווה, ותמה מדוע אין מברכין על אכילתה. ודוחק לומר כי אין מברכין משום ש'דברים שהם משום סכנה אין מברכין עליהם' כדברי הרמב"ם בהל' ברכות יא, ד, שכן אז תהא מחלוקת רבנן ור"א ב"ר צדוק אם מברכין על תקנה שנועדה למנוע סכנה.

ר' מנחם והטור בסי' תעה כתבו שאין מברכין על החרוסת 'לפי שהוא טפל למרור', הרי שאף שמצווה היא מ"מ אין מברכין עליה שכן טפילה למרור. ויש להסתפק אם החרוסת טפילה מצד אופן האכילה שנאכלת עם המרור ולכן אין מברכין עליה בפנ"ע, או שמא תקנת אכילת החרוסת אינה דין בפנ"ע, אלא נתקנה ע"מ שיוכל לאכול את המרור ולכן אינה קובעת ברכה בפנ"ע. נפק"מ יהא אם אין לו מרור האם יאכל החרוסת בפנ"ע שכן מצווה לאוכלה, ואף יברך עליה

בהעדר ברכה על המרור שיפטרנה, או שנאכלת רק כטפילה למרור ובלא מרור אין לו לאוכל כלל. ראה בשו"ת הרדב"ז אלף תרצב שכתב שלא תקנו על חרוסת ברכה, אלא רק על מצה ומרור שכן חיובן מדאו', נראה שראה באכילתה חיוב בפנ"ע אלא שאין לברך עליו. הנה הרא"ש בפ"י סי' כה הצריך לאכול כזית מרור משום שמברכין על אכילת מרור, ובשל הברכה צריך שיאכל כזית שכן אין אכילה פחות מכזית. והשאגת אריה בסי' ק הקשה שמרור הוקש למצה ומשו"ה צריך לאכול שיעור כזית, וא"צ לטעם הברכה. ולענין החרוסת נחזה אנן, שכן אין מברכין על אכילתה ובלא ברכה א"צ לשיעור כזית לרא"ש, ואם מטעם שאין אכילה פחות מכזית, יש לדון אם יש דין אכילה בחרוסת או שהוא נאכל עם המרור ואין לו שם אכילה בפנ"ע. וראה מרדכי בפסחים לח: שכתב: 'כורכן בבת אחת ואוכלן, פי' היה נוטל כזית מצה כזית מרור וכזית חרוסת'. ובבגדי ישע ס"ק יט הקשה דמנין לו שיעור כזית בחרוסת, ואפשר שס"ל כר"א ב"ר צדוק דאמר חרוסת מצווה, וכל אכילת מצווה דינה בכזית ודלא כת"ק שסבר שאינה מצווה. הרי לנו דמחלוקת רבנן ור"א ב"ר צדוק היא אם בתקנת אכילת החרוסת נקבע דין אכילה בפנ"ע, או שנתקן לאכלה עם המרור אך אינו דין אכילה בפנ"ע.

אימתי חיישינן לארס הירק: הרא"ש בפסחים פ"י סי' כה הקשה בשם ר' יונה שבכל השנה רגילין לאכול חזרת בלא חרוסת ולא חוששים לקפא ומדוע דווקא בליל הסדר חוששינן לסכנה זו? ותירץ ש'טיבול שני שהוא של מצוה הזהירו חכמים שלא יהא בו חשש סכנה'. וקשה שאדרבא איפכא מסתברא, שכן בפסחים ה. מבואר ששלוחי מצווה אינן ניוזקין, וכ"ש שאינו צריך לחשוש להיזק בעת קיום המצווה. ובהר צבי פסחים עמ' קפז באר זאת עפ"י ספקן של העונג יו"ט סי' מא שהסתפק באדם שאכל מצה בעת שאכילה זו היתה מסוכנת לו והבריא; אם צריך לאכול בשנית כדין שוטה שאכל מצה חייב לאכול שוב כשהחלים כמבואר בר"ה כת., ואף הכא פטור היה בשל הסכנה שכרוכה באכילת מצה. או שמא למרות הסכנה וסיבת פטורו מהמצווה, מ"מ גברא בר חיובא הוא ועלתה לו המצווה ואינו צריך לקיימה בשנית. ואף הכא חיישינן שבשל סכנת הקפא – אינו מחוייב במצווה, וע"כ מחוייב לשקועיה בחרוסת ע"מ להפיג את הארס ולקיים את מצוותו.

אם יש להטביל את הכורך בחרוסת: מצאנו מחלוקת בצורך להטביל את הכריכה בחרוסת. הרמב"ם בהל' חו"מ ה, ה, הרא"ש בפסחים פ"י סי' כז, הר"ן דף כה. מדפי הרי"ף והשו"ע בריש סי' תעה הצריכו להטביל את הכורך. ומנגד הראב"ה בטור שם, מהר"ם חלאוה בדף קיו. והרמ"א שם נקט שלא יטבילנו שכן נאמר שמטבילין רק שני פעמים ולא שלוש פעמים, וכ"כ הט"ז בסי' תעה. וליישב את קושייתם, יש לראות את לשון רש"י במחזור ויטרי עמ' רפב שכתב בעניין הכריכה: 'ואוכל ממנה (מהמצה) ומן המרור הנטבל בחרוסת'. הרי שאכן מטבילין פעמיים בלבד, ומשיירין חלק מהמרור הטבול לאכילת הכורך. ואפשר שהטבלה זו נוהגת מדין אחר – כמעשה הלל וכדלקמן, ואינה ממנין ההטבלות המנויות לעיל.